

TØNSBERG SENTRUM - ARKEOLOGISK GRUNNLAGSMATERIALE FOR KULTURHISTORISK STEDSANALYSE DIVE

TØNSBERG SENTRUM

Jan Brendalmo, Gro Edvardsen og Troels Petersen

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Tønsberg sentrum - arkeologisk grunnlagsmateriale for kulturhistorisk stedsanalyse DIVE TØNSBERG SENTRUM	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 138/2013	Publiseringsdato 07.10.2013
	Prosjektnummer 15621274	Oppdragstidspunkt 13.09.2013
	Forsidebilde Tønsberg bye og sammes Udmærk. Opmaalt i Sommeren 1847 af Lieutenant Holter	
Forfatter(e) Jan Brendalsmo, Gro Edvardsen og Troels Petersen	Sider 24	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Arkeologi	

Prosjektleder Jan Brendalsmo
Prosjektmedarbeider(e) Gro Edvardsen, Troels Petersen
Kvalitetssikrer Gro Edvardsen

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>I utredningen beskrives hovedtrekkene ved bosetningsutviklingen på Tønsberghalvøya, de kvartærgeologiske grunnforholdene og hvordan kulturlagsakkumulasjonen har utviklet seg fra vikingtiden og fram til ca. 1900. Deretter gjøres en sårbarhetsanalyse med vekt på forvaltningshensyn, forskningsspørsmål, utsatte kulturlag og fjernede kulturlag. Det konkluderes med å prioritere områder som a) inneholder godt bevarte rester av bebyggelsen ca. 800-1100, b) inneholder godt bevarte rester av bebyggelsen ca. 800-1900 og c) inneholder godt bevarte rester av bebyggelsen ca. 1537-1900. Sistnevnte kulturlag er ikke beskyttet av Lov om kulturminner.</p>

<p>Emneord</p> <p>Kulturlag, bosetningshistorie, sårbarhetsanalyse</p>

Avdelingsleder

Knut Paasche

Forord

Bystyret i Tønsberg kommune vedtok i bystyret den 20.03.2013 å legge planprogrammet for arealdelen og byplan ut på offentlig høring, og behovet for å gjennomføre en kulturhistorisk stedsanalyse fremkommer av planprogrammets omtale av Tønsbergs historiske sentrum. Her legges det vekt på å styrke og revitalisere det historiske sentrum, og kunnskapen fra DIVE-analysen vil være sentral i det videre arbeid med byplanen. Det er et stort ønske om å få laget en kvalitativt god analyse som gir et best mulig grunnlag for avveininger av hvilke handlingsrom som finnes. Siden store deler av Tønsberg sentrum ligger på automatisk fredet middelaldergrunn, vil DIVE-analysen innarbeide kulturlagene i grunnen. Dette vil være et nybrottsarbeid i DIVE-sammenheng, som vi vil følge med stor interesse. Det er også viktig å legge vekt på formidlingen av kunnskapen i etterkant. Analysen vil følge DIVE-metodikken og legger opp til medvirkning fra et bredt antall aktører i Tønsberg. Det skal lages et sluttprodukt i form av en trykksak, og denne vil bli distribuert til ulike parter som avklares nærmere i løpet av prosessen.

Det heter videre i Riksantikvarens oppdragsbestilling at «Det har etter arbeidet er igangsatt vist seg et behov for å få utarbeidet et arkeologisk grunnlagsmateriale for en sårbarhetsanalyse». Riksantikvaren bestilte derfor NIKU til å utarbeide dette grunnlagsmaterialet 13. september 2013. I bestillingen ble det presisert at ved publisering, presentasjoner, foredrag og annen offisiell omtale skal det framgå at prosjektet har fått økonomisk støtte fra Riksantikvaren. Det gjøres også oppmerksom på at kulturminneforvaltningen forbeholder seg muligheten til å benytte alt publisert materiale vederlagsfritt ved behov.

Innholdsfortegnelse

1	Kort historikk	7
2	Kulturlag og opprinnelig topografi.....	8
3	Sårbare områder	9
4	Konklusjon: Prioriterte områder	10
5	Litteratur og kilder	11
6	Vedlegg.....	11

1 Kort historikk

Tønsberg er som gårdsbebyggelse dokumentert tilbake til 200-tallet. Sannsynligvis rundt 900 var det etablert en form for sesongmessig utveksling («handel») på gården, og trolig fant denne sted på et utparsellert område nede under/sør for Berget (Slottsfjellet). Over tid ble strandsonen fullt ut utparsellert fra nåværende Anders Madsens gate i nordvest til nåværende Conradis gate i sørøst, og det ble etablert et passasjeområde (gate) i bakkant av bebyggelsen. Dette var trolig situasjonen seinest rundt 1100. Nye etableringer av bygårder måtte derfor finne sted ovenfor/bak dette passasjeområdet – over tid kalt *Stretet* (nåværende Storgaten). Denne utvidelsen av det bebygde området mellom de to åsene Berget i nordvest og Haugar i sørøst, og mellom strandsonen i sørvest og sletta mellom de to åsene i nordøst, medførte at det allerede i løpet av 1100-tallet ble etablert nok et gateløp bak bebyggelsen ovenfor *Stretet* – *efra streti* (nåværende Øvre Langgate). I utgangspunktet, mens det kun var bebyggelse (bygårder) langs stranden, hadde alle tilgang til sjøen direkte via egne brygger. Aktivitetene i byen var i stor utstrekning basert på sjøverts transport, og etter hver som det kom til nye bygårder ovenfor *Stretet* måtte bebyggelsen reguleres slik at også disse menneskene fikk tilgang til sjøen. Det ble derfor etablert tverrgående passasjer fra bebyggelsen øverst i skråningen ned til *Stretet* og videre ned til sjøen. Et antall slike er dokumentert (Fig. 1).

Dette bebyggelsesmønsteret med langsmale eiendommer orientert vinkelrett på sjøen er blitt opprettholdt i Tønsberg til godt inn på 1900-tallet, og eiendomsgrensene kan følges oppover i de arkeologiske kulturlagene med kun små variasjoner. Tønsberg by brant i 1537, men dette førte ikke til at hovedtrekkene i byplanen ble endret. I løpet av 1600- og 1700-tallet medførte seilskutefarten en oppgangsperiode for byen, og stedvis ble to eller flere gamle bygårdsparseller slått sammen til én. Industrialiseringen i andre halvdel av 1800-tallet resulterte i etablering av skipsverft med industri tilknyttet i første rekke sel- og hvalfangst, og denne ble etablert tvers av den smale Byfjorden på Kaldnes på nordsiden av Nøtterøy. Annen type industri ble lagt til de gamle byløkkene øst og nord for bybebyggelsen. Det gamle sentrum i skråningen ned mot Byfjorden ble således liggende uendret i sin arealstruktur. Den mest markante endringen i bystrukturen og byens utseende i dag er fraværet av de mange monumentalbygg: kirker og klostre, biskopens anlegg på gården Teigar/Teie samt kongsgården (Fig. 1). Sistnevntes historie er svært lite kjent, men anlegget strakte seg fra sjøkanten nord i byen og opp til nåværende Tønsberg domkirke. Her sto tidligere en katedral dedisert St Lavrans og som var kongens kirke og i en tidlig fase også den østnorske biskopens kirke. Biskopens anlegg lå på en odde ut i Byfjorden, tvers over for bybebyggelsen nord på Nøtterøy der hovedhuset på Teie hovedgård står i dag. Heller ikke dette anlegget er særlig godt kjent arkeologisk.

Byens kirker med sine kirkegårder sto alle på oversiden av *Stretet*: Lavranskirken i nord under Berget, deretter Peterskirken for nordenden av det øvre *Stretet*, Mariakirken mellom de to stretene og delvis der nåværende Tønsberg torv ligger. I tillegg sto det en kirke dedisert St Mikael oppe på Berget, men denne var kongens borgkapell. Byen hadde to klostre. Det ene var reist av premonstratenserordenen ute på en odde sørøst i strandsonen i utkanten av bebyggelsen, et område som tidligere var benyttet til gravlegging i førkristen tid (800-900-tallet). Det andre klosteret ble reist av franciskanere/gråbrødre i skråningen opp mot Haugar på oversiden av det øvre *Stretet*. Av disse anleggene ble begge klostrene samt Peterskirken nedlagt ved reformasjonstiden, mens Maria- og Lavranskirken begge ble revet på 1800-tallet. Anlegget på Teie ble over tid omgjort til verdslig bebyggelse om ned-/ombygd. Også kongsgården var rasert i løpet av tidlig etterreformatorisk tid.

Den nåværende kunnskap om byens bebyggelsesstruktur og gateløp er vist på Figur 1. På Figur 2 vises de arealer der moderne kjellere har fjernet kulturlagene, samt de områder der større arkeologiske undersøkelser er gjennomført og der også kulturlagene i de fleste tilfeller er fjernet.

2 Kulturlag og opprinnelig topografi

I og med Tønsbergs over tusenårige historie med fast bosetting er det blitt avleiret alle former for avfall («kulturlag») gjennom alle århundrer fram til deponering av søppel utenfor bebyggelsen kom i organiserte former på 1800-tallet. Dette har medført at det særlig i områdene nærmest Byfjorden finnes kulturlag med opp mot 8 meters tykkelse, da avfallet i perioder ble brukt til å skape fundament for bebyggelsens ekspansjon ut i sjøen. Hovedinnholdet i disse lagene er organisk materiale (menneske- og dyremøkk, husholdningsavfall, bygningsrester, avfall fra handverkere osv.), og der det ikke har kommet til oksygen er dette materialet svært godt bevart. Kulturlagstykkelsen varierer innenfor den gamle bykjernen, og de blir tynnere jo lenger opp mot Berget og Haugar man kommer samt sørøstover mot byens utkant i området ved premonstratenserklosteret (Fig. 4). I tillegg er det et mindre område mellom Berget og Haugar med godt bevarte kulturlag. Her var det i middelalderen et grunt basseng i områdene rundt Møllegaten rett sørvest for Farmandstorvet mellom dette og Øvre Langgate. Figur 1 viser kulturlagsutstrekningen på sitt største i middelalderen, i tiden ca. 1300-1350.

Den eldste bebyggelsen på halvøya, et gårdstun, ble trolig etablert oppe på ryggen mellom Berget og Haugar. Da utparselleringen nede ved sjøen startet, ble tuftene anlagt på nedsiden av nåværende Storgaten. Denne gata er anlagt på en gammel strandterrasse, og terrassen strekker seg fra Berget i nordvest til Haugar i sørøst. I nord forlater gateløpet terrassen rett nord for Storgaten 55 og løper ned i retning sjøen, og i sør svinger terrassen inn/østover mot Haugar et sted i kvartalet Storgaten-Conradis gate-Øvre Langgate-Klostergaten. Det er i området nedenfor Storgaten at kulturlagstykkelsen er størst – tykkere jo lenger ut mot Byfjorden en kommer. Også ovenfor Storgaten er det blitt observert terrasser, og kulturlagstykkelsen er større i skråningene mellom disse enn oppe på dem.

Graden av bevaring er nært forbundet med kulturlagets tykkelse og karakter, hvilket igjen kan ha nær sammenheng med type aktivitet på stedet så vel som med karakteren av de naturdannede avleiringer under kulturlagene. Undergrunnen består av geologiske og marine avleiringer i form av leire, og over denne ligger marine avleiringer i form av sand i varierende tykkelse. I utgangspunktet, selv om andre prosesser også virker inn, kan en si at der sandlaget er tykkest er den naturlige avrenning størst, og grunnvannsspeilet er her lavt. Dersom byggeaktiviteten og avfallsdeponeringen i slike områder har vært lav, viser det seg at kulturlagene har lite innslag av organisk materiale – som for eksempel i Stretets løp på strandterrassen. Omvendt der aktiviteten er høy, deponeringen omfattende og sandlaget er tynt – som for eksempel i området nedenfor Stretet.

Beskrivelsen ovenfor gjelder i første rekke for kulturlagsavleiringen i middelalderen. Etter bybrannen i 1537 var det bebyggelsen nærmest sjøen som første ble reetablert. Deretter fulgte områdene på oversiden av Storgaten. I løpet av 1800-tallet hadde bebygd areal nådd om lag samme utstrekning som det hadde på 1300-tallet. De kulturlag som er avsatt fra bybrannen og fram til i dag har langt mindre tykkelse, og de har langt mindre organisk innhold. Denne reduksjonen i kulturlagsakkumulasjon kan observeres fra 1400-tallet av, uten at man dermed vet hvorfor. Det er kun ved nye utfyllinger i bryggeområdet – delvis på grunn av landheving, delvis på grunn av mer

dyperegående fartøyer og dermed behov for brygger som stikker ut på dypere vann – at det kan observeres at byborgernes søppel også i tiden etter ca. 1537 i større skala har fungert som byggemateriale.

3 Sårbare områder

NIKU er bedt av Riksantikvaren om å gjøre «en grov verdivurdering av de arkeologiske kulturminner innen kvartalene og mellom kvartaler. Er noen områder mer sårbare enn andre? Finnes det områder hvor ny bebyggelse helt bør unngås?» (11/01938-31). Med sårbare oppfattes å være ment områder der kulturlagene representerer stor verdier, men hvor de står i fare for å få ødelagt eller redusert kildeverdi som følge av akselerert nedbrytning av sitt organiske innhold. Eller fordi de befinner seg i et område med stort utbyggingspress. Med stor verdi menes at kulturlagene enten er viktige som *in situ*-kilde for bevaring, eller at de inneholder stort kunnskapspotensiale for forskning på sentrale problemstillinger. Det betyr ikke at øvrige arealer er uviktige som kilder eller ikke er interessante for forskningen og forvaltningen, men at det i denne sammenheng er gjort en prioritering.

Utredningsområdet Storgaten-Tollbodgaten-Nedre Langgate-Conradis gate ligger innenfor det areal som etter Lov om kulturminner er definert som det automatisk fredede kulturminnet Middelalderbyen Tønsberg. Samtidig er bysentra i middelalderbyer som Tønsberg pressområder for endringer i funksjon, bebyggelsesmønstre og infrastruktur. Det er derfor avgjørende for kulturminneforvaltningen å kunne prioritere ut fra en helhetlig vurdering av hvilke områder i sentrum som er mest mulig representative for de forskjellige deler av det kulturhistoriske kildematerialet den er satt til å ivareta.

I nyere tid (1800- og 1900-tallet) er det gjennomført en lang rekke arkeologiske undersøkelser i Tønsbergs bygrunn. For nær samtlige undersøkelser er materialet bearbeidet vitenskapelig i form av rapporter. På den annen side er denne kunnskapen i svært liten utstrekning trukket inn i den generelle kulturhistoriske, vitenskapelige debatt om byenes oppkomst og utvikling i norsk og nord-europeisk sammenheng, noe som har gjort det vanskeligere å påpeke de spesifikke kunnskapshuller som finnes for byens historie. Likevel: på et overordnet plan finnes det tilstrekkelig kunnskap om hovedtrekkene ved denne. Man er godt kjent med bebyggelsens hovedstruktur og utstrekning (Fig. 1, 4), og til en viss grad også dens forskjellige funksjoner. Man kjenner dens monumentallegg og disses beliggenhet (jf. Lindh 1992, Eriksson & Karlberg 1994). Av de temaer hvor man konkret for Tønsberg mangler mer detaljert kunnskap om byens historie er det i første rekke spørsmålet om bebyggelsens eldste fase: hva skjedde før ca. 1100 og i hvilken grad/på hvilken måte skiller denne bebyggelsens form og funksjon seg fra den yngre bebyggelsen. Et annet mer ukjent felt er kunnskapen om hvordan gjenoppbyggingen av byen skjedde etter den totale bybrannen i 1537 og den videre utvikling på 1600- og 1700-tallet spesielt.

I tillegg til hva som er forvaltnings- og forskningsmessig viktige områder eksisterer det områder som står i fare for å ødelegges på grunn av uttørking som følge av moderne inngrep. Disse kan være sammenfallende eller forskjellige. Uttørking gjelder spesielt kulturlagene rundt kvartalet Nedre Langgate-Rådhusgaten-Storgaten-Tjømegaten samt området mellom bygningene i området nedenfor Nedre Langgate mellom Tjømegaten og Brygga kino. Årsaken til uttørkingen her er for det første dype, moderne kjellere samt store moderne inngrep for utplassering av kummer og nygraving av gamle grøfter der gjenfyllingsmassene består av grov maskingrus, hvilket gjør at nedbrytningen av

organiske masser blir betydelig akselerert på grunn av økt lufttilgang. Dette vises tydelig ved at gatedekket blir stadig mer ujevnt der inngrepene er skjedd. For det andre foregår det en kontinuerlig utpumping av grunnvann rundt bygningsmassen i førstnevnte kvartal, hvilket også akselererer nedbrytingen av organiske masser i dette nærmiljøet. Grunnvannstanden i Tønsberg sentrum, målt fra dagens overflate, er ca. 3 meter i Øvre Langgate, ca. 2 meter i Storgaten og ca. 1 meter i Nedre Langgate (Petersén 2012). Dette er en generell observasjon, og en må ta høyde for sterke variasjoner der det er nærhet til moderne inngrep.

Et siste moment som spiller inn når det gjelder sårbarhet er reduksjon i bevaringsgraden for kulturlag rundt områder der kulturlagene er fullstendig fjernet (Fig. 2). Dette er skjedd ved graving for dype kjellere, og hvor det er blitt benyttet maskingrus eller annen form for moderne drenering, noe som også medfører økt tempo for nedbryting av organisk materiale i nærmeste omgivelser. En konsekvens av bruken av permeable masser (maskingrus o.l.) i de siste tiårene ved igjenfylling av grøfter for vann, kloakk og avløp er at rørene lett knekker som følge av at massene over tid «setter seg» etter som organisk materiale råtner på grunn av økt oksygentilførsel. Dette gjelder spesielt de tilfeller der grøftene ikke går dypere enn kulturlagene, men også der grøftene går gjennom kulturlagene og ned i de geologiske avleiringer med den følge at grunnvannsspeilet senkes. Det finnes dessuten en rekke eldre bygninger i det gamle bysentrum som er «bygd på flåter», dvs. det er gravd ut for kjeller et stykke ned i kulturlagene og deretter er det lagt ut tømmer som såle for bygget. Ved uttørking av de organiske kulturlagene i bygningenes nærmiljø kan disse bygningene få setningskkader.

4 Konklusjon: Prioriterte områder

Ved å se de fire ovennevnte forholdene opp mot hverandre – forvaltningshensyn, forskningsspørsmål, utsatte kulturlag og fjernede kulturlag – gis det et antall arealer hvor det er stort potensiale for godt bevarte kulturlag eller viktige kulturlag som er i ferd med å få redusert kildeverdi. Slike arealer har høy verdi i forhold til bevaring og/eller forskning.

De tre typer arealer som her er prioritert er arealer som representerer kulturlag fra den eldste bybebyggelsen, fra etterreformatorisk tid, eller fra begge perioder (Fig. 3). Disse områdene samsvarer til dels med hva som tidligere er utpekt som kildemotiverte verneområder (Eriksson & Karlberg 1994:61f). Områdene som avgrenses nå er likevel mer omfattende, da formålet hos Eriksson & Karlberg var å avgrense arealer som var prioritert for fremtidig varig eller tidsbegrenset vern (op.cit.).

De to områdene som inneholder kulturlag fra tidsrommet ca. 800-1900 er definert som områder hvor ny bebyggelse helst bør unngås. Dette fordi de representerer noen av de siste større/sammenhengende områder i sentrum hvor det er bevart kontinuerlig kulturlagsavleiring gjennom hele byens historie, og der den stående bebyggelse representerer den yngste aktivitet på stedet. Dette er kulturminnefaglig svært viktige ressursområder.

Et mindre areal er definert som verdifullt fordi det representerer et større sammenhengende område der det er bevart kulturlag fra ca. 800-1100. Dette representerer de eldste spor etter strandbasert aktivitet i Tønsberg. Området inneholder også større arealer med mer eller mindre godt bevarte kulturlag fra ca. 1100-1900, men disse er ikke høyt prioritert her. I deler av arealet er kulturlag fra ca. 1100-1900 fjernet av moderne kjellere eller andre forstyrrelser.

Store arealer er definert som verdifulle fordi de representerer velbevarte kulturlag fra tiden etter bybrannen 1537. Disse er ikke beskyttet av Lov om kulturminner, men de er verdifulle i en forsknings- og forvaltningsmessig sammenheng. Deler av områdene inneholder også mer eller mindre godt bevarte kulturlag fra ca. 1100-1537, men disse er ikke høyt prioritert her.

Samtlige av de tre typer arealer er i større eller mindre grad utsatt for uttørking som følge av nærhet til sterkt permeable masser. Enten ved nærhet til hovedledningsnett i gatene for vann, kloakk og avløp, eller ved moderne kjellere og andre typer moderne inngrep i eller nær ved områdene.

5 Litteratur og kilder

Eriksson, Jan E.G. og Inger Karlberg (red.): *Tønsberg fornminneområde. En statusrapport over den arkeologiske registrering av middelalderbyen Tønsberg, 1973-1994*. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr. 10. Riksantikvaren, Distriktskontor Tønsberg, 1994.

Lindh, Jan (red.): *Arkeologi i Tønsberg I – Søndre bydel*. Riksantikvarens rapporter 20. Riksantikvaren, 1992.

Oppdragsbestilling fra Riksantikvaren: «Tønsberg sentrum - bestilling av arkeologisk grunnlagsmateriale for kulturhistorisk stedsanalyse DIVE» (11/01938-31)

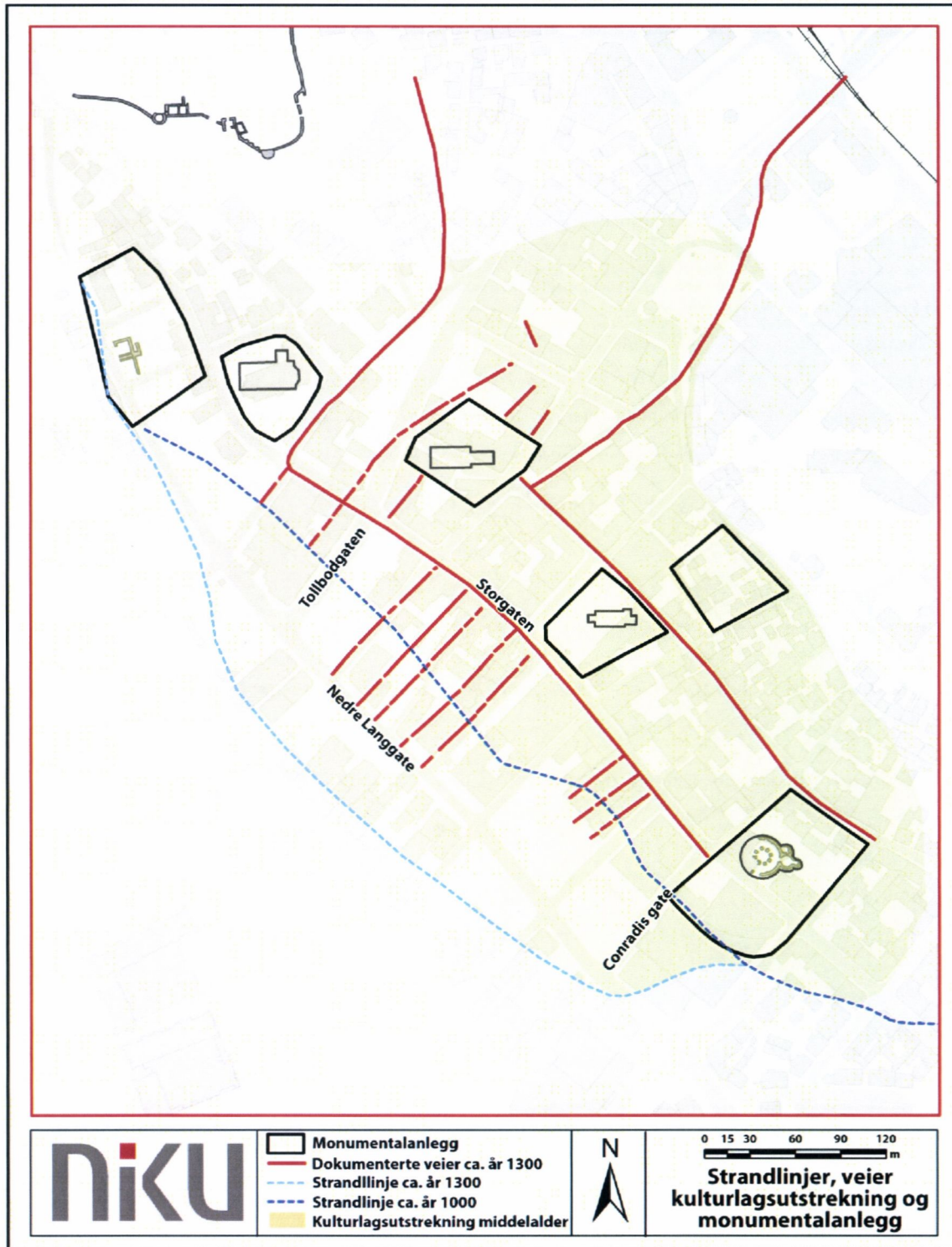
Petersén, Anna: *Etablering av to nye miljøbrønner i Tønsberg*. Ikke offentliggjort prosjektbeskrivelse, 2012.

Ulriksen, Eli (red.): NIKU Strategisk instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer. Tønsbergs havneområde. Stratigrafiske analyser. NIKU publikasjoner 124.

6 Vedlegg

Figur 1 – 4.

Sammenstilling av kjente opplysninger fra de større arkeologiske undersøkelsene i de 6 kvartalene i området som er utredet.

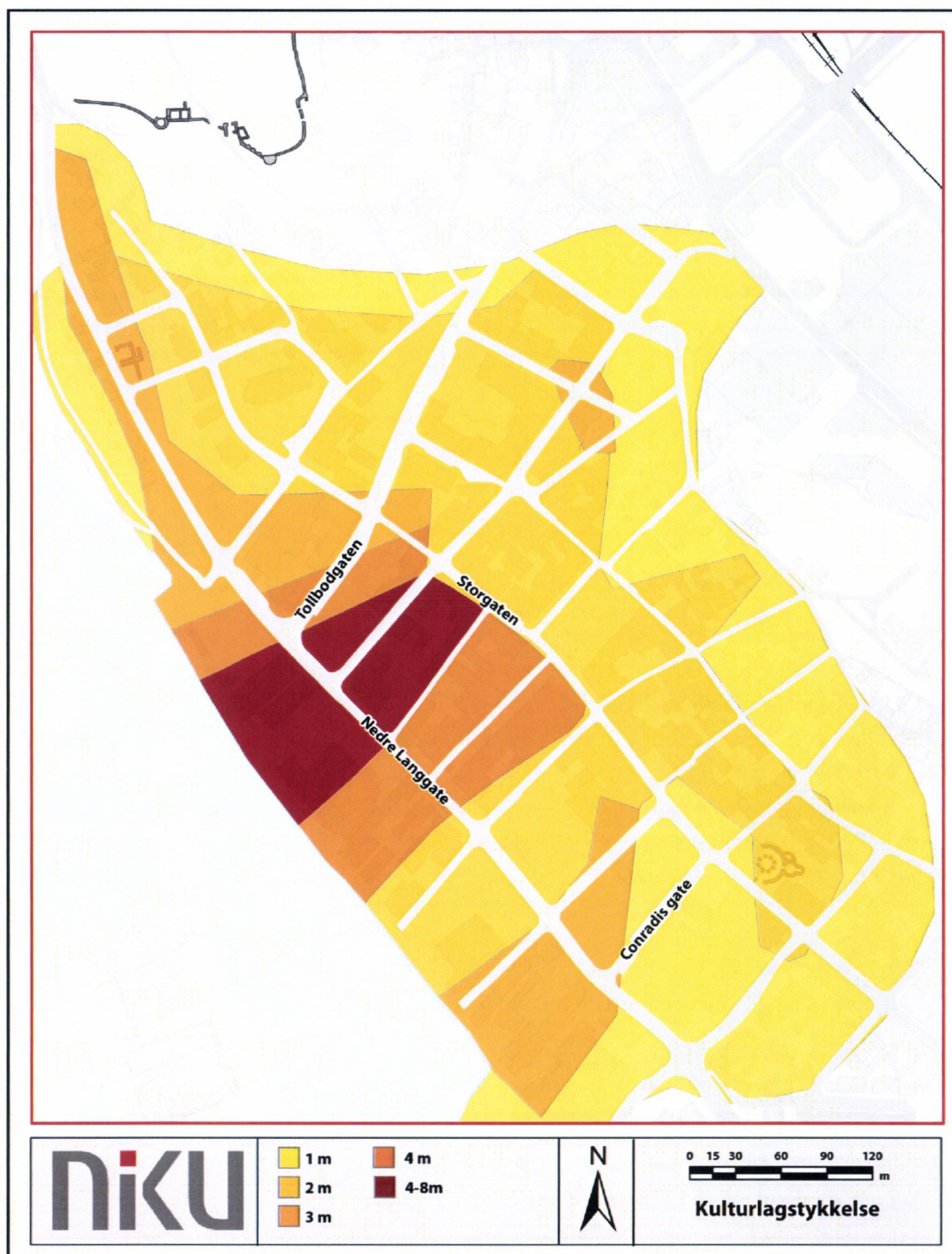
Figur 1: Strandlinjer, veier, kulturlagsutstrekning og monumentallegg.

Figur 2: Kart over fjernede kulturlag. Kartet er basert på Eriksson & Karlberg 1994 (Fig. 29) og Ulriksen 2002 (Fig. 2).

Figur 3: Sårbare arkeologiske områder.

Figur 4: Kulturlagstykkelse. Kartet er basert på Eriksson & Karlberg 1994 (Fig. 11).

Kvartal 1 - Storgaten, Conradis gate, Nedre Langgate , Prestegaten.

Arkeologiske undersøkelser

- Kloakkgrøften i Nedre Langgate i 1976
- Fjernvarmegrøfter 2009

Det har ikke vært foretatt større arkeologiske undersøkelser innenfor selve kvartalsområdet, kun i gate- og fortausgrunn i Nedre Langgate og Conradisgate. Området nedenfor bebyggelsen mot Storgaten, «Sjøfartsplassen» ser ut til å være delvis nedsjaktet. Området omfatter de tidligere eiendommene Prestegaten 3, Nedre Langgate 23 og Conradis gate 4.

Nedre Langgate 1976. Arkeologisk undersøkelser i forbindelse med avskjærende kloakk.

Tiltaket berørte størstedelen av middelalderbyens bredde mot sjøen. I alt 7 delfelt, i form av lange, smale grøfter, ble undersøkt.

- Aktuelt delfelt K 25-26= C1 i Lindh, 1992.
- Lengde ca 20 m, bredden og dybde ca 2 m og 1 m.

Stratigrafi/topografi/datering:

De eldste konstruksjonslevningene bestod av bolverkskar, bygget som fundamenter for brygger og sjøboder. Det sydligste bolverkskaret ble registrert i nordre del av grøft K 25-26, mellom Prestegaten og Conradisgate. Det ble samtidig registrert at den sammenhengende middelalderske utbyggingen ikke har vært ført lenger syd. Få meter syd for det sydligste bolverkskaret stoppet det middelalderske kulturlaget. Delfeltet er karakterisert av en stor funnfrekvens. Datering med utgangspunkt i gjenstander: 1250-1350.

Rapporter/publikasjoner:

Det foreligger ingen samlet rapport fra undersøkelsene, men det er gjort analyser, sammenstillinger og tolkninger med utgangspunkt i materiale fra undersøkelsen publisert i:

Lindh, Jan 1992(red.): Arkeologi i Tønsberg I – Søndre bydel Riksantikvarens rapporter 20.

Wienberg, Jes 1992: Grund og gård i Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr.9.

Riksantikvaren.

Ulriksen, Eli(red) 2002: Tønsberg havneområde. Stratigrafiske analyser. NIKU Strategisk instituttprogram 1996-2001 Norske middelalderbyer. NIKU 124.

Wienberg, Jes 1992: Grund og gård i Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr.9.

Riksantikvaren.

Fjernvarmegrøft 2009

Aktuelle grøfter:

- Grøft 12B: lengde 18 m, dybde 1,2-1,6 m; krysser Conradis gate.
- Grøft 12 C: lengde 43 m, dybde 1,2 – 1,4 m; følger Nedre Langgates NØ fortau mellom Conradis gate og Prestegaten

Kvartal 2 - Storgaten/Prestegaten/ Nedre Langgate/Tjømegaten.

Arkeologiske undersøkelser

- Storgaten 24-26/ Prestegaten 6 - Arkeologisk forundersøkelse 1973.
- Storgaten 24-26, 1979
- Nedre Langgate 25-27 "Britanniagården». Arkeologisk undersøkelse 1978.
- Nedre Langgate 1976. Arkeologisk undersøkelser i forbindelse med graving for avskjærende kloakk.
- Fjernvarmegrøft 2009

Storgaten 24-26/ Prestegaten 6 - Arkeologisk forundersøkelse 1973.

Undersøkelse foretatt i 3 mindre felt, til sammen 25-30 m².

Stratigrafi/topografi/datering:

Det ble kun gjort funn i ett av feltene, disse kan knyttes nærmere til hovedundersøkelsen i 1979. Levningene fra dette feltet gav indikasjon på et grenseskille i et øvre nivå med bygninger og drenering, mens nivået under hadde bolverk, fundament for bygninger eller brygge.

Rapporter/publikasjoner:

Müller, I.H. Vibe 1974: Rapport om undersøkelsene på Den norske Creditbanks tomt i Tønsberg 2.juli -15. august 1973. Upublisert innberetning. Riksantikvaren.

Storgaten 24-26 – arkeologisk undersøkelse 1979.

- Undersøkt areal: 285 m², i tillegg ble en ca 35 m² stor grøft summarisk undersøkt.
- Utgravd masse ca 900 m³.
- Nybygget på tomten dekker et større område enn det som ble arkeologisk undersøkt.
- Total tykkelse på middelalderske kulturlag: fra 1,8 og 2,4 m.
- Yngre etterreformatoriske lag: Et testfelt, ca 4x4,5 m, i feltets vestre hjørne ble stratigrafisk undersøkt. Masse over middelalderske kulturlag kan stedvis beregnes til ca 0,6 til 0,7 m.

Stratigrafi/topografi/datering: Naturbakken bestod av glisialleire. Over leiren lå, innenfor et smalt felt tvers over undersøkelsesområdet, et 0,05 til 0,15 m tykt sandlag iblandet organisk materiale. Laget ble tolket som spor av en tidlig standsone. Over sandlaget lå et kraftig utfyllingslag, 0,5 til 1 m tykt. I og på dette laget ble de eldste bygningslevningene påtruffet. Over dette fulgte avsetninger med brannlag, utjevningsslag, bebyggelseslag og raseringslag. De middelalderske levningene fra undersøkelsen er blitt stratifisert i 9 hovedfaser med datering fra slutten av 1100-tallet til 1400-tallet. Undersøkelsene avslørte utviklingen av et topografisk mønster med langstrakte tomter og bygårder vinkelrett mot sjøen.

Rapporter/publikasjoner:

Lindh, Jan 1984: Innberetning over de arkeologiske utgravningene i Storgaten 24-26, Tønsberg 1979. Riksantikvaren.

Kvartal 3 - Storgaten/Tjømegaten/ Nedre Langgate/Rådhusgaten.

Arkeologiske undersøkelser

Det er ikke foretatt større systematiske arkeologiske undersøkelser innenfor kvartalet når unntas kloakkgrøftene i Nedre Langgate i 1976.

Nedre Langgate 1976. Arkeologisk undersøkelser i forbindelse med avskjærende kloakk.

Tiltaket berørte størstedelen av middelalderbyens bredde mot sjøen. I alt 7 delfelt, i form av lange, smale grøfter, ble undersøkt. Varierende kulturlagstykkelse fra 2-5 m. Tykkelsen økte i retning syd til nord.

- Aktuelt delfelt: K 27-28
- Lengde ca 28m, bredde mellom 1-2 m

Stratigrafi/topografi/datering:

De eldste konstruksjonslevningene bestod av bolverkskar, bygget som fundamenter for brygger og sjøboder. Ettersom bryggefronten ekspanderte utover i fjorden, kom karene til å fungere som fundamenter for annen bebyggelse; langsmale bygningsrekker, vinkelrett på sjøen, og mellom bygningsrekkene trebrolagte passasjer og rennesystemer, stedvis også åpne, ubebygde parseller. Datering med utgangspunkt i keramikk tyder på utfylling og utbygging i perioden fra midten av 1200-tallet til midten av 1300-tallet.

Grøft K 27-28 hadde bryggekar og bebyggelse i nordre og søndre ende av grøften, med et åpent område mellom. Langs nordsiden av bebyggelsen i sør har det løpt et passasjeområde, i perioder trebrolagt.

Rapporter/ publikasjoner:

Ulriksen, Eli(red) 2002: Tønsberg havneområde. Stratigrafiske analyser. NIKU Strategisk instituttprogram 1996-2001 Norske middelalderbyer. NIKU 124.

Wienberg, Jes 1992: Grund og gård i Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr.9. Riksantikvaren.

Mindre arkeologiske undersøkelser og registreringer

Sentrumsgravinger 1959-60

I 1959 brant store deler av kvartalet. Etter brannen ble området omregulert og ny bebyggelse oppført mellom Nedre Langgate og Storgaten, med unntak av på tomten Tjømegaten 2. Mot Storgaten omfattet nybygd areal de tidligere tomtene Storgaten 30, 32 og deler av 34. De nordvestligste delene av Storgaten 34 ligger i dag under den utvidete Rådhusgaten. Tilsvarende mot Nedre Langgate vil dagens bygningskompleks dekke de tidligere tomtene Nedre Langgate 31, 33 og 35.

I løpet av byggeperioden ble det foretatt undersøkelser i 1959, 1960 og 1964. Opplysninger fra undersøkelsene forteller om tykke kulturlag og bygningsrester, blant annet brønner, renner og

Kvartal 4 - Storgaten/Rådhusgaten/ Nedre Langgate/Gjerløw Meyers gate.

Arkeologiske undersøkelser

Det er ikke foretatt større arkeologiske undersøkelser innenfor kvartalet når unntas kloakkgrøftene i Nedre Langgate i 1976. Rehabiliteringsarbeider på eiendommen Nedre Langgate 37-39 i perioden 2009 - 2011 ble fulgt opp med overvåkinger, registreringer og mindre undersøkelser.

Nedre Langgate 1976. Arkeologisk undersøkelser i forbindelse med avskjærende kloakk.

Tiltaket berørte størstedelen av middelalderbyens bredde mot sjøen. I alt 7 delfelt, i form av lange, smale grøfter, ble undersøkt. Varierende kulturlagstykkelse fra 2-5 m. Tykkelsen økte i retning syd til nord.

- Aktuelt delfelt: K 29-30
- Lengde ca 39 m, bredde mellom 1-2 m

Grøften strakte seg fra eiendommen Nedre Langgate 37 til midt foran Nedre Langgate 41. Grøft K 29-30 ble ikke gravd ned til bunns, men et prøvehull tilsier at det var kulturlag ned til 0,4 moh.

Stratigrafi/topografi/datering:

De eldste konstuksjonslevningene bestod av bolverkskar, bygget som fundamenter for brygger og sjøboder. Ettersom bryggefronten ekspanderte utover i fjorden, kom karene til å fungere som fundamenter for annen bebyggelse; langsmale bygningsrekker, vinkelrett på sjøen, og mellom bygningsrekkene trebrolagte passasjer og rennesystemer, stedvis også åpne, ubebygde parseller. Datering med utgangspunkt i keramikk tyder på utfylling og utbygging i perioden fra 1200-tallet til midten av 1300-tallet.

I grøft 29-30 er hovedstrukturen i den eldste perioden bryggekar avløst av åpne områder. To av karene hadde plankedekke i retning mot sjøen langs karenes sørside. I yngre perioder ses en fortetning av fronten mot sjøen og rester av bygninger. Kontinuitet mht rennesystemer mellom bygninger, og i alle fall en bordlagt passasje med plassering omtrent midt i grøfta.

Rapporter og publikasjoner:

Lindh, Jan 1992(red.): Arkeologi i Tønsberg I – Søndre bydel Riksantikvarens rapporter 20.

Ulriksen, Eli(red) 2002: Tønsberg havneområde. Stratigrafiske analyser. NIKU Strategisk instituttprogram 1996-2001 Norske middelalderbyer. NIKU 124.

Wienberg, Jes 1992: Grund og gård i Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr.9. Riksantikvaren.

Kvartal 5 - Storgaten/ Gjerløw Meyers gate/ Nedre Langgate/Møllegaten

Arkeologiske undersøkelser

Kloakkgrøftene i Nedre Langgate i 1976. Arkeologisk undersøkelse i Nedre Langgate 41 i 1981, fulgt av en forundersøkelse i 2001. Undersøkelser på tomten Nedre Langgate 43 i forbindelse med nybygg etter brann. Fjernvarmegrøfter i Møllegaten og Storgaten.

Nedre Langgate 1976. Arkeologisk undersøkelser i forbindelse med avskjærende kloakk.

Tiltaket berørte størstedelen av middelalderbyens bredde mot sjøen. I alt 7 delfelt, i form av lange, smale grøfter, ble undersøkt. Varierende kulturlagstykkelse fra 2-5 m. Tykkelsen økte i retning syd til nord.

- Aktuelt delfelt: K 30-31
- Grøftelengde ca 48 m, bredde mellom 1-2 m.

Grøft K 30-31 strakte seg fra ca midt på eiendommen Nedre Langgate 41 og gjennom krysset Nedre Langgate / Møllegaten. Det ble ikke gravd ned til steril undergrunn, kun til toppen/ de øverste omfar av bryggekanalene var avdekket.

Stratigrafi/topografi/datering:

De eldste konstruksjonslevningene bestod av bolverkskar, bygget som fundamenter for brygger og sjøboder. Ettersom bryggefronten ekspanderte utover i fjorden, kom kanalene til å fungere som fundamenter for annen bebyggelse; langsmale bygningsrekker, vinkelrett på sjøen, og mellom bygningsrekkene trebrolagte passasjer og rennesystemer, stedvis også åpne, ubebygde parseller. Datering med utgangspunkt i keramikk og lær tyder på utfylling og utbygging i perioden fra sent 1100-tall/tidlig 1200-tallet til slutten av 1300-tallet/ begynnelsen av 1400-tallet.

I grøft 30-31 er hovedstrukturen i den eldste perioden bryggekar, adskilt av flettverksrenner og et åpent område som senere bebygges. Inntil flettverksrennene lå bordlagte passasjer. I yngre perioder ses en fortetning av fronten mot sjøen og rester av bygninger. Kontinuitet mht rennesystemer mellom bygninger, og bordlagte passasjer.

Rapporter og publikasjoner:

Lindh, Jan 1992(red.): Arkeologi i Tønsberg I – Søndre bydel Riksantikvarens rapporter 20.

Ulriksen, Eli(red) 2002: Tønsberg havneområde. Stratigrafiske analyser. NIKU Strategisk instituttprogram 1996-2001 Norske middelalderbyer. NIKU 124.

Wienberg, Jes 1992: Grund og gård i Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr.9. Riksantikvaren.

Kvartal 6 - Storgaten, Møllegaten, Nedre Langgate, Tollbodgaten.

Arkeologiske undersøkelser

Kloakkgrøftene i Nedre Langgate i 1976. Arkeologisk undersøkelse i Nedre Langgate 45 i 1972.

Arkeologisk utgraving i Nedre Langgate 40, « Brygga Hotell, 1999. Mindre registreringer.

Nedre Langgate 1976. Arkeologisk undersøkelser i forbindelse med avskjærende kloakk.

Tiltaket berørte størstedelen av middelalderbyens bredde mot sjøen. I alt 7 delfelt, i form av lange, smale grøfter, ble undersøkt.

- Aktuelle delfelt: K 31-33 og KP3-K31
- Beliggenhet: Grøft K 31-33 lå i Møllegaten orientert vinkelrett på grøftene i Nedre Langgate.
- Grøftelengde: ca 25 m, dybde ca 1,8 m. Feltet omfattet ikke bare en smal grøft, men omfattet også et utvidet område i nordøst.
- Beliggenhet: Grøft KP3-K31 lå parallelt med Nedre Langgate, men på nedsiden av denne, på tomten Nedre Langgate 40. Plasseringen av grøften lå altså nærmere sjøen enn tilfellet var med de øvrige langsgående grøftene. Grøften ble delvis gravd med maskin, delvis stratigrafisk for hånd.
- Det ble ikke gravd til bunnen i noen av grøftene.

Stratigrafi/topografi/datering: De eldste konstruksjonslevningene bestod av bolverkskar, bygget som fundamenter for brygger og sjøboder. Ettersom bryggefronten ekspanderte utover i fjorden, kom karene til å fungere som fundamenter for annen bebyggelse; langsmale bygningsrekker, vinkelrett på sjøen, og mellom bygningsrekkene trebrolagte passasjer og rennesystemer, stedvis også åpne, ubebygde parseller. Datering med utgangspunkt i keramikk og lær tyder på utfylling og utbygging i perioden fra sent 1100tall/tidlig 1200-tallet til slutten av 1300tallet/ begynnelsen av 1400-tallet.

Grøft KP3-K31 sammenfaller i all hovedsak med undersøkelsene foretatt på tomten Nedre Langgate 40 i 1999(se nedenfor). Grøft K31-33: Dominerende for denne grøften er passasjeområdet med retning mot sjøen, som dekker mesteparten av arealet. Tett inntil passasjen ble det avdekket bygningsrester. De eldste konstruksjonene i området er bryggekarene med passasjen anlagt over disse. Passasjen hadde fått lagt nytt dekke i flere omganger. I en periode løp en flettverksrenne midt i passasjen. Renner tilknyttet passasjen forekom både åpne og tildekket. Passasjen har fulgt samme løp som dagens Møllegate. Grøften lå tett inntil og parallelt med deler av undersøkelsesområdet Nedre Langgate 45, undersøkt i 1972.

Rapporter og publikasjoner:

Lindh, Jan 1992(red.): Arkeologi i Tønsberg I – Søndre bydel Riksantikvarens rapporter 20.

Ulriksen, Eli(red) 2002: Tønsberg havneområde. Stratigrafiske analyser. NIKU Strategisk instituttprogram 1996-2001 Norske middelalderbyer. NIKU 124.

Wienberg, Jes 1992: Grund og gård i Tønsberg. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr.9. Riksantikvaren.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 138/2013

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00